

Mluvnice současné češtiny

Dominika Kovářiková
ÚČNK FF UK

JTP, 6. listopadu 2010

O čem bude přednáška

- 1 Autorský tým MSČ
- 2 Potřebujeme novou mluvnici?
- 3 Základní informace o MSČ
- 4 Jak se píše a jak se mluví - regionální aspekt
- 5 Jednotlivé kapitoly MSČ
- 6 Morfologie
- 7 Psací soustava
- 8 Otevřené otázky - budoucí mluvnice češtiny

Autorský tým Mluvnice současné češtiny

V. Cvrček obecné úvody, morfologie (číslovky, slovesa),
psací soustava

V. Kodýtek substantiva

M. Kopřivová zájmena, lexikologie

D. Kovářiková adjektiva, vývoj jazyka

P. Sgall uvedení do syntaxe

M. Šulc tvoření slov

J. Tábořský částice, citoslovce, nauka o textu a stylu

J. Volín fonetika a fonologie

M. Waclawičová příslovce, předložky, spojky

Recenzenti: prof. F. Čermák, dr. M. Vondráček, dr. J. Šimandl

Potřebujeme novou mluvnici?

- jazyk se neustále vyvíjí - potřeba stále nových popisů
- poslední mluvnice z r. 1995
- nová jazyková data - korpusy
- nová metodologie - korpusová lingvistika (korpusy nabízejí nový typ informací o jazyce)
- potřeba **popisu** češtiny (deskripce), nikoli preskripce

Mluvnice současné češtiny je

- deskriptivní příručka
- pro školu a veřejnost (není akademická)
- postavená na materiálu z korpusů ČNK: SYN2005, ORAL2006 (PMK, BMK, SYN2006PUB) - nejlepší materiál, který má současná lingvistika k dispozici, reprezentativní vzorek úzu
- dvoudílná (druhý díl vyjde v r. 2011 a je věnován syntaxi - Panevová a kol.)

V čem je MSČ nová

- podtitul: Jak se píše a **jak se mluví**
- čistě deskriptivní příručka - popis současného stavu, jak je zachycen v korpusech
- systematické uvádění všech statisticky významných variant spolu s jejich vzájemným poměrem (pro psanou i mluvenou češtinu):

Psaná čeština:	97 % <i>ženami</i>	3 % <i>ženama</i>
Mluvená čeština:	5 % <i>ženami</i>	95 % <i>ženama</i>

Psaná čeština:	98 % <i>mladý</i>	2 % <i>mladej</i>
Mluvená čeština:	9 % <i>mladý</i>	91 % <i>mladej</i>

Psaná čeština:	96 % <i>bychom</i>	4 % <i>bysme</i> (beletrie)
Mluvená čeština:	10 % <i>bychom</i>	90 % <i>bysme</i>

Korpus v lingvistickém výzkumu

- korpus je vzorkem úzu - toho, jak se jazyk skutečně užívá
- nejspolehlivější a nejrozsáhlejší materiál, který je v současnosti k dispozici
- materiál zahrnující psanou i mluvenou češtinu
- korpusový manažer umožňuje nejen rychlé a jednoduché prohledávání korpusu, srovnávání variant, materiálově podložené posouzení ne/obvyklosti
- ale i zjištění, která až dosud nebyla možná (vyhledání uzavřených paradigmat, porovnání jevů na základě četnosti, statistické zhodnocení souvýskytu apod.)

MSČ a korpus pro profesionály pracující s češtinou

- učitelé češtiny jako cizího jazyka (orientace v české jazykové situaci)
- tlumočnictví a překladatelství (výběr variant v mluvené a psané češtině, studium češtiny ve zhuštěné formě)

Regionální aspekt - mluvená čeština

- MSC nezachycuje všechny nářeční odchylky - není na to ani dostatek materiálu, ani prostoru v takto koncipované knize
- v popisu mluvené češtiny vycházíme ze stavu v mluvených korpusech ČNK, které odrážejí stav v Čechách, kde je nejrozšířenější varietou mluvené češtiny čeština obecná
- bez nároku na úplnost upozorňujeme na některé významné nářeční rysy z jiných oblastí (na mluvené korpusy z Moravy teprve čekáme)
- inspirací pro výběr nářečních rysů byl Český jazykový atlas (spíš diachronní, ověření na korpusech Oral2006 a BMK, zaměření na velké rozdíly mezi Čechami a Moravou)

MSČ – regionální aspekt

Kapitoly mluvnice

- Předmluva (v této mluvnici obzvlášť důležitá)
- Obecné výklady o jazyce (role lingvistů, korpus jako zdroj dat)
- Obecné poučení o češtině (čeština a její variety)
- Vývoj češtiny (genetická příbuznost, typologická podobnost)
- Fonetika a fonologie (více fonetiky, méně fonologie)
- Lexikologie (kolokace, frazeologie)
- Tvoření slov
- **Morfologie** (nejrozsáhlejší kapitola, jednotl. slovní druhy)
- Uvedení do syntaxe (krátký, ale užitečný úvod)
- Nauka o textu a stylu (tradiční přístup)
- Psací soustava (nikoli předpis, ale popis toho, co je obvyklé)

Obecné výklady o jazyce

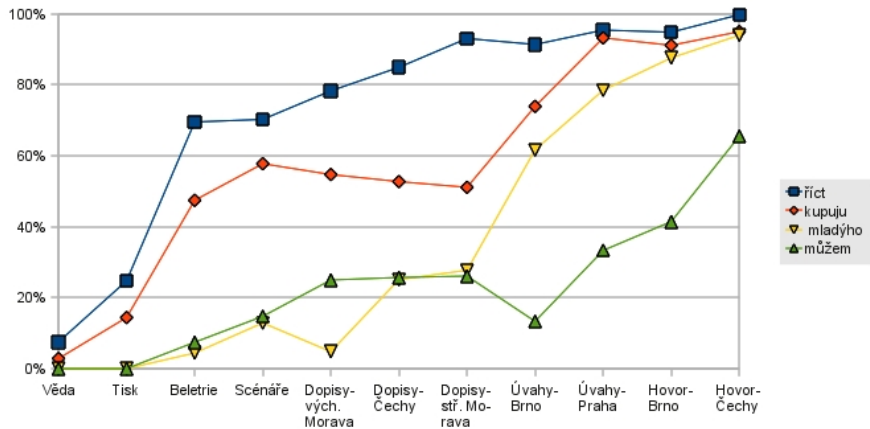
Role lingvistů

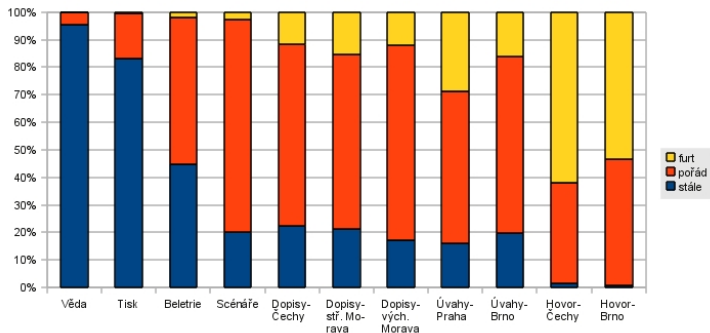
- role lingvistů není jazyk regulovat, ale popisovat (přístup preskriptivní vs. deskriptivní)
- kvalita jazyka se nezhoršuje, jak si někteří mluvčí představují, i bez zásahu lingvistů bude jazyk bez problémů fungovat jako komunikační prostředek
- každý text je zároveň realizací a zároveň zásahem do jazyka (ovlivňuje ostatní mluvčí) - přesunutí zodpovědnosti z lingvistů na mluvčí

Obecné poučení o češtině

Programový ústup od spisovnosti – definice jazykového standardu

- Definice: **Standardní v určitém typu textu a/nebo jazykové formě jsou ty varianty prostředků, které v něm/ní nejsou marginální.**
- O standardnosti (resp. nestandardnosti) má tedy smysl uvažovat pouze ve vztahu k určitému času (situace se může vývojem změnit), typu komunikační situace a pouze v případě prostředků, které mají vzájemně si konkurující varianty (např. *abychom* vs. *abysme*).
- O tom, co je standardní, si rozhoduje uživatel sám (hodnocení „ne/standardní jev“ se v mluvnici nevyskytuje) na základě informací o poměrech variant, MSC nabízí pouze vodítko.

Vývoj jazyka

- Typologická a genetická klasifikace češtiny
- V budoucnosti možné využití DIAKORPu
- Do vývoje jazyka se zařazují i texty z 19. a poč. 20. století (autoři narození před r. 1880)

Fonetika a fonologie

- Dřívější, zdánlivě logické a elegantní fonologické rámce (např. teorie opozic a teorie distinktivních rysů) byly již dávno shledány nedostačujícími a mnohdy i mylnými.
- V mluvnici určené pro veřejnost však není možno představovat složité konstrukty moderních fonologií, z nichž žádný dnes není většinově přijímaný a všechny společně trpí stejným neduhem: jsou jen problematicky demonstrovatelné na rozsáhlejších korpusech přirozených dat a především těžko smířitelné s empirickým výzkumem.
⇒ příklon k fonetickému popisu

Lexikologie

Hranice mezi gramatikou a lexikonem

Otázka víceslovných pojmenování

Podstatné jméno:	<i>podvěsek mozkový, druhá světová (válka)</i> ad.
Přídavné jméno:	<i>světle hnědý, zbrusu nový</i> ad.
Zájmeno:	<i>ten samý, vůbec nic</i> ad.
Číslovka:	<i>osmdesát pět, devět desetin</i> ad.
Sloveso:	<i>přijít nazmar, je nasnadě</i> ad.
Príslovce:	<i>s nepořízenou, všeho všudy</i> ad.
Předložka:	<i>nehledě na/k, na rozdíl od</i> ad.
Spojka:	<i>a proto, místo aby</i> ad.
Částice:	<i>popravdě řečeno, vždyť přeci</i> ad.
Citoslovce:	<i>hop trop, a basta</i> ad.

Lexikologie

- Důraz kladený na kolokace
- Frazeologie a idiomatika
- Slovní zásoba češtiny z korpusového pohledu, Zipfův zákon (existuje jen málo slov, která jsou v textech hodně častá, ale na druhou stranu velké množství slov, která jsou v textech málo častá)

Tvoření slov

- Snaha o komplexní popis slovotvorby 4 slovních druhů (na relativně malém rozsahu)
- Teoretickým východiskem je Dokulilova teorie tvoření slov
- Z hlediska přístupu k materiálu vycházíme striktně od formy, nesnažíme se o sémantickou kategorizaci.
- Předpokládáme, že čtenář bude v textu hledat spíše doklad konkrétního formantu a bude se chtít přesvědčit, zda v češtině existuje. Význam slova (a s ním související význam formantu) obvykle hledá ve slovníku. Proto jsme zvolili formu abecedních seznamů, ve kterých se snadno hledá.

Morfologie

- 1 Problematika slovních druhů
- 2 Zapojení víceslovných jednotek
- 3 Rozdíl mezi morfologií mluvené a psané češtiny
- 4 Seznamy nejfrekventovanějších zástupců dané skupiny slov
- 5 Snaha o nezastírání problematických bodů morfologie (např. zařazení určitých slov do slovního druhu, diskuze o sporných gramatických kategoriích)

Morfologie

Prezentace údajů

- 1 Popis paradigmatu
- 2 Mohutnost třídy (výčet nejfrekventovanějších zástupců)
- 3 Tabulka s tvary a jejich variantami
- 4 Poměry jednotlivých variant v rámci celého paradigmatu + poznámky
- 5 Poměry jednotlivých variant u jednotlivých slov vymykajících se obecné tendenci celého paradigmatu + poznámky (někdy se od procent uchylujeme k obecnějším charakteristikám jako *nikdy*, *zřídka*, *někdy*, *převážně*, *vždycky*)

7.1.7.1.4 Vzor *soudce*

Vzor *soudce* se liší od vzoru *muž* tvarem koncovky v Nsg. Apelativa tohoto vzoru mají kmen zakončený vesměs hláskou *e* a v Nsg. mají koncovku *-e* (o pro přířích s koncovkou *-elě* v Nsg. viz 7.1.7.1.5).

Nejfrekventovanější apelativa patřící k tomuto vzoru: *diáče, důchodce, nástupce, obhájce, obránce, odpírce, ochránce, poradce, prodejce, přivodce, předchůdce, příjemce, původce, soudce, správce, strážce, vůdce, výrobce, zájemce, zastávce, zástupce*.

Výčet dalších apelativ patřící k tomuto vzoru: *autodopravce, divotvonec/divotváre, dohodce, dopravce, dovoze, dozorce, chlebováre, malovýrobce, mistrvonec/mistváre, mravokáre, nájemce, náleze, návodce, neplátce, normovýrobce, odhadce, odvoze, ohružtrájec/obhožtráje, opráve, plátce, podnájemce, podpůrce, porotce, pronájemce, protichůdce, prvovýrobce, přepravce, přestupce, převodce, příkazce, přimáve, ráde, rochodce, samoplátce, samosoudce, samovládce, spolatváre, spotavládce, spoluvynálezce, strojvůdce, stráje, svádce, šéfpodávce, řádká, úmone, ápušce, ápravce, ástavodávce, velcezdávce, velkopodeje, velkovýrobce, vládce, vlastizádece, volebvůdce, výberce, vynálezce, výstavce, vývoze, zachránce, zákomodávce, zástavce, zhoubece, zpravodávce, zřídce, žalobce*.

Pád	Singulár	Plurál
Nom	<i>soudc-e</i>	<i>soudc-i / soudc-ově</i>
Gen	<i>soudc-e</i>	<i>soudc-ů</i>
Dat	<i>soudc-i / soudc-ovi</i>	<i>soudc-ům</i>
Ак	<i>soudc-e</i>	<i>soudc-e</i>
Vok	<i>soudc-e / soudc-ě</i>	<i>soudc-i / soudc-ově</i>
Lok	<i>o soudc-i / soudc-ovi</i>	<i>o soudc-ích</i>
Instr	<i>soudc-em</i>	<i>soudc-i / soudc-ema</i>

Poznámky k jednotlivým tvarům vzoru *soudce*:

- (soudc)-i / (soudc)-ovi* Psaná čeština: skoro vždycky (*soudci*)
 Mluvená čeština: údaje nejsou k dispozici, převažuje (*soudci*)
(soudc)-i / (soudc)-ově Psaná čeština: výrazně převažuje tvar (*soudci*)
 Mluvená čeština: údaje nejsou k dispozici, převažuje (*soudci*)
(soudc)-i / (soudc)-ema Psaná čeština: skoro vždycky tvar (*soudci*)
 Mluvená čeština: data nejsou k dispozici, převažuje (*soudc-ema*)

Poznámky k jednotlivým substantivům vzoru *soudce*:

V Npl. má většina podstatných jmen (např. *zastávce, výrobce, zájemce, prodejce, poradce, důchodce*) vždy nebo skoro vždycky koncovku *-i*. Koncovka *-ově* se někdy užívá s podstatnými jmény *vládce, vůdce, ráde, svůdce, soudce* a zřídka i se substantivy *správce, strážce, nástupce, vůdce, přivodce* aj.

V psaných textech je ve Vsg. často až zpravidla zakončení *-ce*, někdy *-če*.

Substantiva

Nejúplnější popis české deklinace (60 s.)

Změny, novinky a odlišnosti

- otázky centra a periférie (uzavřená paradigmata)
- změny vzorových slov
  - *pán* → *had*
  - *hrad* → *list*
  - *předseda* → *táta*
  - *růže* → *duše*
- determinátory: V mluvené češtině má determinátor *ten* v pozici před substantivem podobnou frekvenci (přes 16.000 ppm) i podobné funkce jako určitý člen *the* v angličtině, v psané češtině se ale k určení substantiv užívá jen zřídka.
- strukturace informací: po popisu vzorů jsou kapitoly – *Skloňování názvů párových orgánů těla a Vokativ*

Adjektiva

Změny, novinky a odlišnosti

- Poměr lexémů v jednotlivých vzorech (apelativa a propria)
- Uzavřená třída: synchronně neodvozená adjektiva (cca 200): *bílý, blbý, bledý, blízký, bohatý, bosý* atd.
- Krátké tvary adjektiv – uzavřená třída $\Rightarrow$ úplný seznam
- Problematika stupňování: slovotvorná nebo gramatická kategorie (moderní pohled nebo tradice)?
- Neobvyklé zařazení mezi adjektiva: *sám, rád*

Pronomina

- Celý slovní druh tvoří uzavřené paradigma
- Problematika slovnědruhového zařazení zájmena *sám*
- Velký počet nářečních variant (pro které nemáme dostatek dokladů na jejich kompletní popis ani potřebný rozsah)
- zájmena *tentýž* – *ten samej*

Numeralia

Změny, novinky a odlišnosti

- Otázka slovnědruhovité platnosti
- Uzavřená třída (druhovité číslovky): *jedny, dvoje/í, troje/í, čtvero/ý, patero/ý, šestero/ý, sedmero/ý, osmero/ý, devatero/ý, desatero/ý, jedenáctero/ý, dvanáctero/ý, třináctero/ý* (13)
- Přesunutí neurčitých číslovek do zájmen a příslovců
- Užívání čísel a číslovek v jednotlivých typech textů

Verba

Změny, novinky a odlišnosti

- Víceslovné jednotky
- Nepravidelná slovesa (vč. *lze*)
- Poměr lexémů v jednotlivých slovesných třídách
- Pozornost se nevěnuje přechodníkům (méně než 1 % slovesných tvarů).

Adverbia

Změny, novinky a odlišnosti

- Příslovce míry + příslovce vyjadřující kvantitu (pův. neurčité číslovky)
- Adverbia modální a stavová a predikativa – většinou do adjektiv, pokud se jako adjektiva v mluvené češtině chovají (*je možný* apod. stejně tak *rád*)
- Stupňování adverbíí

Prepozice

Změny, novinky a odlišnosti

- Jediný slovní druh, kde se víceslovnost považuje za běžnou podobu i v dřívějších gramatikách
- vokalizace předložek

Konjunkce

Změny, novinky a odlišnosti

- víceslovné spojkové výrazy
- stylová charakteristika některých spojek – *nýbrž*, *ba*, *neboť* ad. se neužívají v mluvené češtině × *jenže*, *jes(t)li* typické pro mluvenou češtinu

Partikule

Změny, novinky a odlišnosti

- Sleduje koncepci propracovanou pro značkování PMK (Čermák a spol.)
- Definice: Částice jsou neplnovýznamový neohebný slovní druh. Přiřazujeme k nim lexikální jednotky různého původu a mnoha různých funkcí. Obecně lze říci, že částice modifikují výpověď, v níž jsou užity, o nějaký specifický pragmatický rys, vyjadřují vztah mluvčího k výpovědi z hlediska jejího kontextu, obsahu, formy či z hlediska reality. Možnost určit lexikální jednotku jako částici je většinou vázána na konkrétní kontext. Z formálního hlediska jsou často shodné s jinými slovními druhy (např. se spojkami: *ale*, příslovci: *klidně*, či případně s podstatnými jmény: *fakt*). Rysem odlišujícím částice od citoslovcí je zejména fakt, že **částice nejsou schopny tvořit samostatnou výpověď**.

Interjekce

Změny, novinky a odlišnosti

- Sleduje koncepci propracovanou pro značkování PMK (Čermák a spol.)
- Definice: Citoslovce jsou neohebný slovní druh umožňující mluvčímu vyjadřovat různé typy postojů a emoce a posilovat komunikační kontakt s adresátem. Méně často slouží v běžné komunikaci k napodobování různých zvuků. Z těchto důvodů je to slovní druh běžný v mluvených textech, popř. v psaných textech, ve kterých se mluvený projev napodobuje (zejm. v beletrii).
⇒ citoslovce jsou tedy i: *ano, ne, dobrý den* apod.

Uvedení do syntaxe

- Stručný úvod do problematiky – podrobný popis v II. díle na základě FGP a PDT (Panevová a kol.)
- Vysvětlují se některé pojmy, které jsou důležité pro výklad v jiných kapitolách – shoda, AČV apod.

Stylistika

- tradiční přístup (nikoli korpusová stylometrie)
- Korpusová stylistika by měla vycházet ze dvou druhů pozorování
  - 1 (automatická) identifikace rysů konstitutivních pro jednotlivé textové typy (textotvorných/stylotvorných faktorů)
  - 2 klasifikace textů na základě výskytů těchto konstitutivních rysů. Obojí je možné odvozovat od frekvence

Psací soustava (pravopis)

- Popis psací soustavy, nikoli předpis
- kolísání: *bezesporu* × *beze sporu* (24:1), *podruhé* × *po druhé* (3:1)
- Nejfrekventovanější vyjmenovaná slova

Dodatky

- Rejstřík
- Seznam zkratek
- Literatura

Závěrem

Otevřené otázky

- tradice × moderna (corpus-driven přístup) zejména v publikacích určených nejen odborné veřejnosti
- rozdělení slov do slovních druhů
- otázka víceslovných jednotek – zapojení do popisu
- nezjednodušovat realitu – diskuze k problematickým místům
- korpusová stylistika, korpusová syntax
- slovníkový popis jako ověření morfologických a slovotvorných teorií na rozsáhlém materiálu